

“WALK” ЮРИШ ҲАРАКАТИ ФЕЪЛИНИНГ СЕМАНТИК ТАРАҚҚИЁТИ

*Мардонова Ситора Мардоновна,
СамДЧТИ стажёр ўқитувчиси*

Калит сўзлар: *Walk, семантика, этимология, эквивалент, юриш ҳаракати феъли, лексик-семантика, диахроника, тезаурслар, контраст, лексема.*

Феъл лексик-семантикасининг турли лисоний сатҳларда воқеланиши борасида кўплаб тилларда синхрон ифодаси, қиёсий таҳлилларини амалга оширишга йўналтирилган етарлича тадқиқотлар бажарилган, мақола ва монографиялар чоп этилган. Бу борада инглиз тили тадқиқига бағишланган ишларни етакчи сифатида кўрсатиш мумкин. Аммо, маълум туркумга оид тил бирикмаларининг диахроник босқичларини тадқиқ ва таҳлил этишга қаратилган ишлар борасида ҳеч бир лингвистик соҳа йўналишлари вакиллари мақтана олишмайди.

Хусусан, феълнинг лексик-семантик тараққиёти билан боғлиқ тадқиқотлар кўпчилики ташкил этмайди. Мазкур тадқиқотлар сирасига Тереса Фанегонинг шахс томонидан бошқарилмайдиган ҳаракатини билдирувчи юриш ҳаракати феъллари устида олиб борган диахроник тараққиёти борасидаги ишини мисол тариқасида келтириш мумкин (Fanego, 2012; 27). Умуман олганда, феъл тараққиётини ўрганиш ҳар бир феълнинг замонавий кўринишдаги лексик ва семантик маънолари воқеланишининг асосини аниқлашга хизмат қилади.

Тадқиқотчи ўз таҳлилларини мазкур феъллар гуруҳини этимологик луғатлардаги маълумотлар асосида олиб борган. У замонавий инглиз тилида мавжуд юриш ҳаракат феълларининг тарихий эквивалентлари ва миқдорини аниқлашга эътибор беради. Шунга кўра Тереса Фанего қадимги инглиз тили даврида 81 та Ўрта инглиз тили даврида 190 та лексик birlikни аниқлайди (Fanego, 2012; 51). Фанего замонавий феълларнинг эквивалентларини (муқобил) аниқлашда этимологик луғатлар ва

тезаурсларга таянади. Шу асосда у янги маъно ҳосил қилган феълларни маъно ўзлаштириш усулларига эътибор қаратади. Натижада, қадимги инглиз тили даври учун 71 та, ўрта инглиз тили даври учун 181 та, дастлабки замонавий инглиз тили даври учун 205 та, кейинги замонавий инглиз тили даври учун 250 та усулларни топади (Fanego, 2012; 54).

Маълумки, қадимги инглиз тили даврида феъл системаси бошқа тил бирикмалари билан синтетик тарзда муносабатга киришган. Шунинг учун ҳам ўша даврда жуда кўп феъллар семантик жиҳатдан замонавий феъл шаклларида маълум маънода фарқ қилган бўлса, бошқаларида семантик маъно жиҳатдан ўзгаришга учрамаганлигини кузатишимиз мумкин. Жумладан, “ahealtian”-(to limp, crawl), “climban”-(to climb), “hoppian”-(to hop), “leap”-(dance) феъллари “fundian”-(to hasten), “hlēapan”-(to rush), “scēotan”-(to shoot, move rapidly, dart, run, rush) кабиларга ўзгарган.

Қадимги инглиз тилидаги “tōwan”-(to row, sail), “seglan”-(to sail) каби феъллар сув транспорт воситалари орқали ташиш, транспорт ҳаракати маъноларини аниқлаган. Масалан: *Before he set sail for Egypt, the French had taken possession of Rome.*

Шунингдек, мазкур феъллар замонавий инглиз тилида транспорт воситалари ҳаракати билан алоқадор бўлган кўшимча маълумотларни ҳам олганлигига гувоҳ бўлиш мумкин. Масалан: “row”- баржада саёҳат қилиш, қаторда турган одамлар сони, шиддатли шовқин ёки “to scull” ‘қайиқ орқали ҳаракат қилиш (Oxford concise dictionary of English etymology, 2017; 409).

Феълларнинг сўз ясашдаги янги услубий манбалари ўзлашган ва ҳис-ҳаяжонни билдирувчи феълларда ҳаракат маънолари ривожланган. Масалан: “to hasten, rush, ruse” сингари феъллар қадимги инглиз тили даврида ҳаракат услубини англлатувчи феъл сифатида тан олинмаган, аммо, улар “to give a sounding blow, to smack” маъноларини англлатган. Масалан: There is little doubt that poor medical treatment hastened her death.

Келтирилган мисоллар таҳлили Солбин S-тиллardaги семантик жиҳатдан бўйсунувчи ҳаракат усулларининг янги лексик бандларини доимо ўзгариб туриш эҳтимоли юқори деган фарази мантиқан тўғрилигини тасдиқлайди (Slobin, 2006; 57).

Замонавий инглиз тилида бевосита юриш ҳаракат феълнинг асосини ташкил этувчи “to walk” феъли тараққиёти давомида лексик ва семантик ўзгаришларга учраганлигини, маъно жиҳатдан бойиганлиги ва шунинг сабабларини аниқлашга эътиборимизни қаратамиз.

Қадимги инглиз тили даврида “walken” феъли “roll about, toss”-“айланмоқ, улоқтириш” маъноларини англлатганлиги маълум. XI асрда лотин тилида “walk” феъли “денгизда сайр қилмоқ” маъносини ҳам ифодалаган. Кейинчалик “move about” – “юрмоқ” ифодаси “go on journey”- “сафарга чиқмоқ” ифодасига ўзгарган, лекин, XIII асрга қадар “travelling on foot”-“оёқ воситасида ҳаракат”ни ифодаловчи махсус маъно мавжуд бўлмаган. (Oxford concise dictionary of English etymology, 2017; 410). “Walk” юриш ҳаракати феъли қадимги гот тилидан ўзлашган “walkan” феъли бўлиб, англо-сакс тилида “walken” зарба орқали сезиш маъносини англлатган.

Масалан:

1. He stah up on an treow: Оёқларда тезроқ ҳаракатланиш маъносида.

2. Zachee stih ardllice adune: Ҳайдаш ўрнига ёқимли пиёда юриш.

3. Ðu forhogdes alle stigende from rehtwisnissum ðinum forðon unreht gedoht

heara is: Инсон томонидан бажариладиган оёқлардаги ҳаракат маъносида.

4. Hweorfaþ eft to me: Майин ҳаракат қилиш маъносида.

5. Hig into helle cuce siðodon: Бахтсиз ҳодисада омон қолиш маъносида.

6. Næfre ic from hweorfe ac ic: Саломатликни тиклаш маъносида.

7. Swa scriþende gesceapum hweorfað gleomen gumena geond grunda fela: Шаҳарнинг диққатга сазовор жойларини сайр қилмоқ маъносида.

8. Ða ða se Hælend siðode, sum man him cwæþ to: ‘Ic wille siðian mid ðe and ðe folgian: Бирор бир жойга нисбатан ҳаракат қилмоқ.

9. For ðe sceal ælc flæsc forþ siðian: Юриш пайтида бирон бир ҳаракатни келтириб чиқариш.

10. Þurh ðe Frea on ðas eorþan ut siðade: Нарса буюмни юриш ҳаракатига ўхшатиб ҳаракатлантириш маъносида (Huber, 2017, 69-70).

Матнларда ифодаланадиган сўзларнинг сони чекланганлиги сабабли баъзи бир умумий муаммоларга дуч келиш ҳолатлари учраган. Айниқса, қадимги инглиз тили даврида юриш ҳаракати феъли мисолида тасвирланган. Қадимги инглиз тили даврида (1) мисолда келтирилгани каби “walkan” феъли “айланмоқ, отиш” маъноларини англлатган.

1. þa geseah he an scip ut on þære sæ swa swiðe torfigende fram þan wealcendum sæs uðum (LS 9 (Giles) B3.3.9)

Кейин у денгиз тўлқинлари туфайли ишдат билан улоқтирилиб денгизда сузаётган кемани кўрди.

Қадимги инглиз тили даврида “wealcendum” феъли субъектнинг оёқлар воситасидаги олдинга ҳаракати маъносидан фарқли равишда (ўзбекча toss айланмоқ) кеманинг денгиздаги ҳаракати маъносини ҳам ифодалаган. Малумки, мазкур даврда кемалар ҳаракати техник (двигатель) восита ёрдамида эмас, балки, инсонларнинг эшаклар воситасида кемаларни ҳаракатлантиргани билан боғлаш мумкин.

2. Ða ingeðoncas ðe wealcaþ in ðæs monnes mode (quando cogitationes volvuntur

in mente) (Past. 21; Swt. 155, 22, BT s.v. wealcan, sense IIb.2 ‘of other movement: metaphorical: of thought’)

Инсоннинг онгида айланиб юрадиган фикрлар маъносида қўлланилиб, инсоннинг ақлий ва психологик ҳолатидан келиб чиқиб бажариладиган ҳаракатни ифодаловчи маъно сифатида ишлатилган.

Ўрта инглиз тили даврига келиб (3) мисолидаги ҳолат сақланиб қолган. Аммо, “walken” юриш ҳаракат феъли, яъни “rolling” ёки “tossing” маъноси сифатида ишлатилган.

3 þe grete wawes That as wyndes and wedres walkeþ aboute. (c.1400 PPI.B

(Trin- C B.15.17) 8.40, MED s.v. walken, sense 1 ‘to roll, toss, toss about etc.’)

Об-ҳаво ва шамол эвазига кучли силкинишлар маъносида келиб, Ўрта инглиз тили даврида “Walkan” феъли нафақат бирор бир йўналишга ҳаракатланиш маъносида, балки “айлантормок, улоқтормок” маъноларида келган.

4. Gij as pilgrim zede; He welke about wiþ glad chere þurch mani londes fer

& nere (c.1330(?a.1300) Guy(2) (Auch) p.416, MED s.v. walken, sense 2a ‘to wander, travel, journey’)

Узоқ ва яқин шаҳарларда саёҳат қилган йигит зиёратчига айланди. Ушбу мисолда қадимги инглиз тили давридаги “walken” юриш ҳаракати феъли зиёрат қилмоқ маъносида келган. Бундан кўринадики ушбу феъл ҳаракат қилиб диққатга сазовор жойларни кезмоқ лексемаларини ифодалаб келган.

5.Elpes arn in Inde riche . . . Nu he reste. him, .is der, .anne he walked wide, herkne wu it telle. her. (a.1300(a.1250) Bestiary (Arun 292) 505, MED s.v. walken, sense 3a ‘to go on foot, walk, etc.’)

Ҳиндистон - филларнинг макони саналади. Улар Ватанидан узоқлашса қандай яшашиди? У нима дейишини тингланг. Мазкур мисолда “walken” феъли Маконни тарк этиш маъносида келган. Бирор бир ўзига қадрдон бўлган жойдан кетиш ёки ундан узоқлашиш маъноларида ишлатилган.

Қадимги инглиз тили даврида ишлатилган “wealcand” юриш ҳаракат феъли XII-XV асрларга келиб Ўрта инглиз тили даврида урғусиз бўғиндаги унлиларнинг редуқцияга учраши натижасида шакли ўзгарган. Яъни “e” ҳарфининг тушиб қолиши оқибатида “walcand” кейинчалик эса француз котибларининг таъсири натижасида “c” ҳарфи “k” ҳарфига ўзгариб “walkand” ҳамда келишик қўшимчаларининг қўшилиши орқали “walken” шаклига айланган.

Қадимги инглиз тили даври ва ўрта инглиз тили даврлари оралиғида баъзи феълларда сезиларли семантик ўзгариш юз берганлиги борасида фикрлар мавжуд (Traugott & Richard 2002, 106). Ушбу семантик ўзгаришлар ижтимоий ва сиёсий ўзгаришлардан ташқари, ўша даврдаги тараккиёт маҳсули сифатида баҳоланади.

Таъкидлаб ўтиш жоизки, қадимги инглиз тили даври охирида асосий маънога эга “walk – юриш” феъли (кучли ва кучсиз), яъни “roll -айланмоқ” маъносини англаган бўлса, Ўрта инглиз тили даврининг бошига келиб – “кўчиш, саёҳат” маъноларини ҳам ифодалай бошлаган. Ушбу феъл семантикасидаги бундай кескин ўзгариш қадимги инглиз тили даврига нисбатан ушбу феълнинг оғзаки нутқда кенгроқ қўлланишга эга бўла бошлаганлиги билан изоҳлаш мумкин. Ўша даврда ушбу феълнинг ёзма нутқда ишлатилганлиги борасида маълумотлар кам учрайди. Бу ҳолат Ўрта инглиз тили даврида ёзма адабиётни тараккий эта бошлаганга қадар давом этган. Ушбу даврда семантик тараккиёт натижасида “walken” феълида куйидаги шакллар юзага келганлиги кузатилади. “to roll-силжиш, fluctuate-тебраниш, move back-орқага ва forth-олдинга силжиш” феълларидан “to move to ва fro, roam about, wander here and there-у ёқга, бу ерга, у ерга юриш” феълларидан “to journey-саёҳатга чиқиш, travel-саёҳат қилмоқ, go on foot-сайр қилмоқ” феълларида намоён бўлган.

Зеро, “to travel-саёҳат қилмоқ”, “to roam about-атрофда юриш” феъл маънолари Ўрта инглиз тили даврида

тўсатдан пайдо бўлмаган. Қадимги инглиз тили давридаги “walken” феъли оғзаки нутқда кўшимча маънолар учун ишлатила бошлаганлиги бунга сабаб бўлган бўлиши мумкин. Шунингдек, ўша даврдаги диалектларнинг фарқ қилганлиги ва ушбу диалектларнинг барчасида ёзма манбаларнинг кам сақланиб қолинганлиги “wealcan” феълининг қадимги инглиз тили давридаги маънолари борасида тўлиқ тассавурга эга бўла олмаслигимизга сабаб сифатида келтириш мумкин.

Материаллар далилича ушбу феъл тахлили бизгача етиб келмаган ёзма манбалар (бадий адабиётлар намуналари, этимологик луғатлар) асосида амалга

ошириб бўлганлигидан кейин “walk” феъли қандай кўшимча семантик маъноларга эга бўлганлиги борасида тасаввур қилиш қийин. Шунингдек, қадимги инглиз тили давридаги барча юриш ҳаракат феъллари тўлалигича бизгача етиб келмаган ва уларнинг семантик ўзгариши сабаблари борасида маълумотлар етарли эмас. Энг муҳими шундаки, асосан, қадимги инглиз тили даврида фақатгина баъзи бир феъллар манбаларда кенг қўлланилган. Шунинг учун қадимги инглиз тили даврида юриш ҳаракати феълларининг тўлиқ семантик маъноларини аниқлаш бироз мураккаблик туғдиради.

Адабиётлар:

1. Fanego T. Motion events in English // The emergence and diachrony of manner salience from Old English to Late Modern English. *Folia Linguistica Historica* 33., 2012. -P 29– 85.
2. Judith H. Motion and the English verb //Oxford University Press. 2017-69-70
3. Hoad T. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford New York Oxford University Press., 2017. – P 409-411.
4. Slobin Dan I. Two ways to travel: Verbs of motion in English and Spanish // Grammatical constructions: Their form and meaning., Oxford: Clarendon Press., 1996. - P 195– 220.
5. Slobin Dan I. What makes manner of motion salient? // Explorations in linguistic typology, discourse, and cognition // Linguistic systems and cognitive categories., Amsterdam: John Benjamins., (Typological Studies in Language 66), 2006. - P 59– 81.
6. Traugott E. Richard B. Regularity in semantic change., Cambridge, U.K.: Cambridge University Press., 2002.
7. Traugott E. Linguistic levels: Semantics and the lexicon. // English historical linguistics: An international handbook, Berlin: De Gruyter., 2012. - P 164– 77.
8. Traugott E. Syntax. The Cambridge history of the English language. Vol. I: U.K.: Cambridge University Press, 1992. - P 168– 289.
9. <https://quod.lib.umich.edu/c/cme/AHA2638.0001.001/1:2?rgn=div1;view=fulltext>
10. https://dloadoktatas.educatio.hu/erettsegi/feladatok_2020osz_emelt/e_angol_20okt_fl.pdf
11. https://www.academia.edu/8153826/Old_English_Life_of_St_Giles

Mardonova S. The semantic development of the verb "walk". The aim of this article is to identify the lexical and semantic variability, semantic enrichment, and the reasons for the historical development of some motion verbs in modern English. The main focus is on the lexical-semantic development of the verb "walk" in modern English (Old English "wealcan") and the definition of their development factors.

Мардонова С. Семантическое развитие глагола “walk”. Целью данной статьи является выявление лексической и семантической изменчивости, семантического обогащения и причин исторического развития некоторых глаголов ходьбы в современном английском языке. Основное внимание уделяется лексико-семантическому развитию глагола «ходить» в современном английском языке («wealcan» в древнеанглийском языке) и определению факторов их развития.